

AZ ÜLŐROKKA, VAGY GYALOGROKKA ÉS A VELE KAPCSOLATOS SZOKÁSOK A BIHARI SÍTEREN

Síter (Sisterea) alig 650 lakosú kis falu, Nagyváradtól 23 km-re, ÉK-i irányban, a Berettyótól D-re, a Hegyköz¹ vidékének D-i fekvésű faluja, a jelenlegi községközpont, Hegyközcsatártól 8 km-re. (térképvázlat)

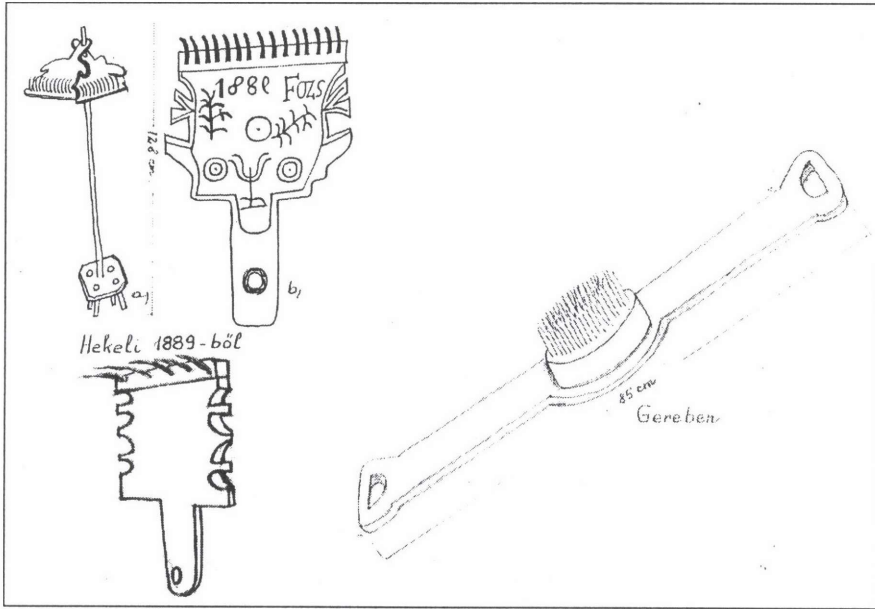
A falu árpádkori település. Első írásos említése 1291–94-ből származik, villa Suhtur, Sehtur² néven. Az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben mint villa Schechter, Sehter szerepel, a 16. században Sejter, Söjtör, Söthér néven, 1900-ban Seuter, Sétér néven említik. A falunév eredetére egyelőre nincs biztos magyarázat.

Eredetileg a falu a jelenlegi helyétől 4 km-re, a szalárdi út felénél levő enyhe emelkedésen volt, melyet a tatárdúlás óta Tatárdombnak neveznek. Az 1241-es tatárjárás idején a felégetett falu megmaradt lakossága a dombtetőn levő erdőbe menekült. Az itt levő kápolna helyén épült a 13. században a mai templom eredeti része³ amelytől, Szalárd irányában, a lejtőn lefelé alakult ki a jelenlegi falu. A 13. és 14. századból származnak a templom értékes falfestményei, melyek még részben fellelhetők a régi szentély vastag mészrétegei alatt. A 15–16. századi levéltári adatok hat lakott és hét elhagyott portát, valamint a falu erdejét és szőlőit említik. 1566-ban tért hódít a reformáció. A lakosság növekedése miatt 1750-ben bővítik templomát. Első iskolája, mint református fiúiskola, 1753-ban szerveződik.

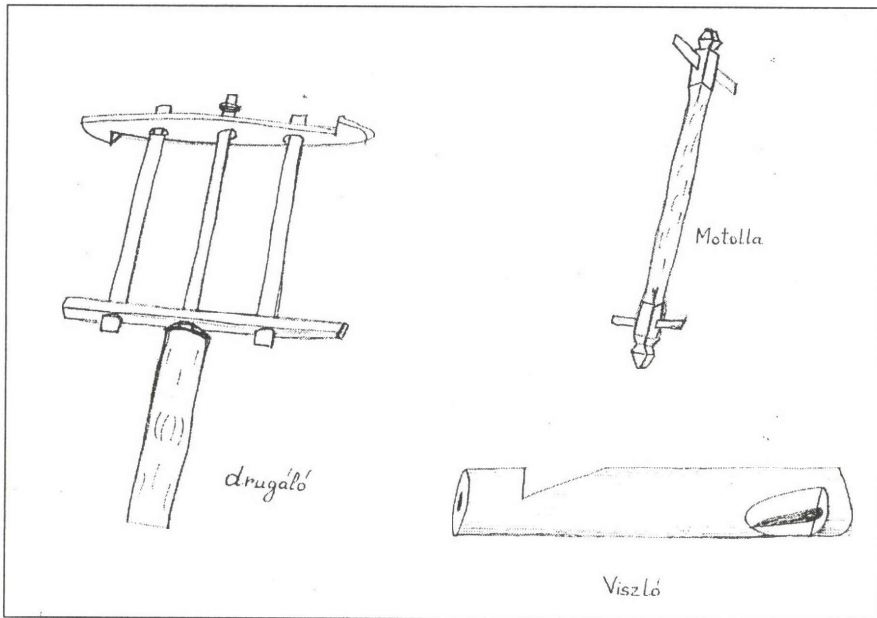
Ezen az enyhe mikroklimájú vidéken, a nehezen megművelhető agyagos talaj miatt is a falu főleg gyümölcs- és szőlőműveléssel foglalkozott. A 19. század közepén a fejlett gyü-

- 1 A Hegyköz Nagyváradtól ÉK-re, a Berettyó középső szakasza mentén elhelyezkedő dombvidék. Hegyközpályi–Hegyközkovácsi–Jákóhodos–Biharvajda vonalától keletre, Micske–Szentlázár vonaláig terül el. Észak-Északnyugaton az Érmelléki dombvidék Berettyó-völgye felé néző területe, Biharvajda–Hegyközszentimre–Szentjobb–Hegyközszentmiklós vonalától, Dél-Délkeleten a Rézalja dombjainak Berettyó felőli része, Hegyközszáldobágy–Sítervölgy–Tótfalu–Micske vonaláig. A Hegyköz elnevezés még a középkorból származik. Számptalan népszokás, hagyomány (fonóka, lakodalmas, szüreti bál, szájhagyományok, gyermek mondókák), népviselet szorosan összeköti Sítert vagy Hegyközcsatárt Szalárddal, vagy Hegyközszentimrével. E terület összetartozását az is erősítette, hogy az egyes falvak fiataljai közötti házasságok e tájegység területére korlátozódtak, csak az utóbbi időszak jobb közlekedési lehetőségei és a Váradra történő ingázás tette lehetővé a más vidékek falvainak fiataljai közötti ismeretséget, ritkább esetben házasságot.
- 2 GYÓRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémia kiadó, Budapest, 1987, I. kötet, 661. old.
- 3 BUNYITAI Vince: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884, III. kötet, 237. old.

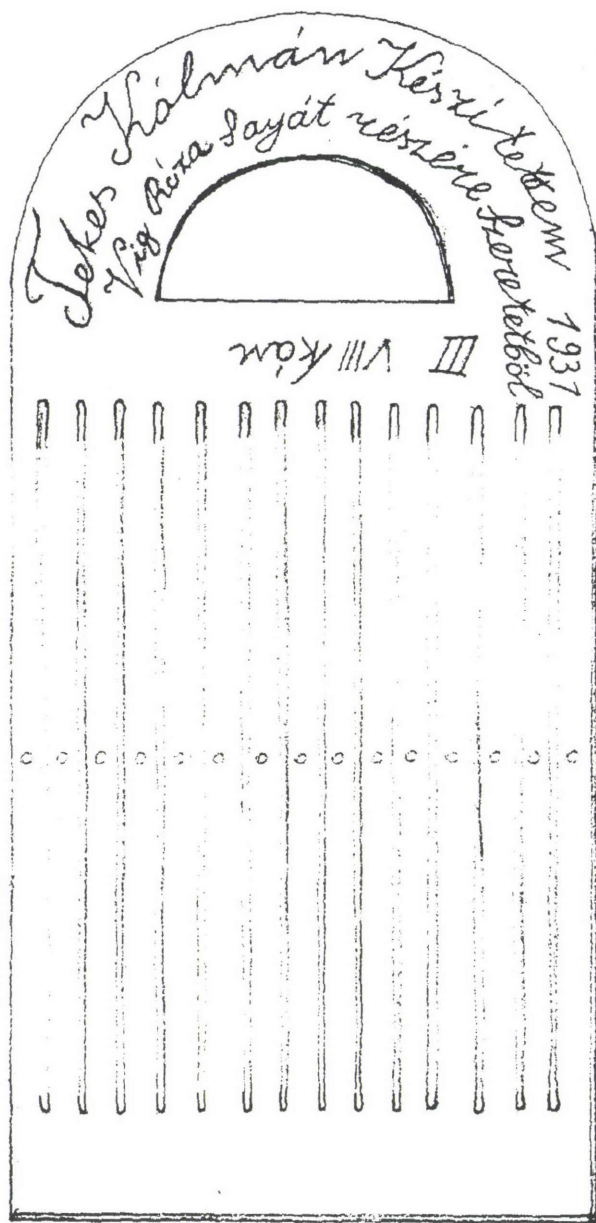

1. rajz

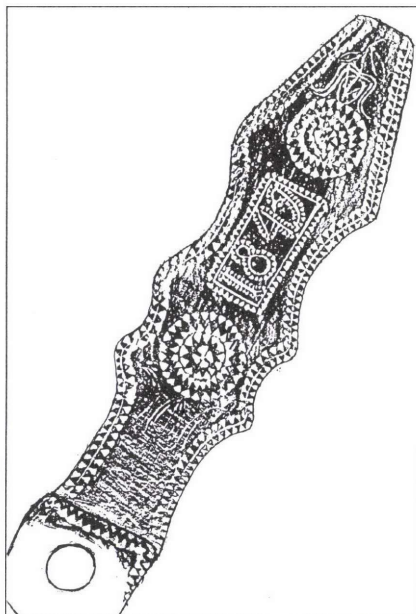
2. rajz

3. rajz. Kötélfonó

E dolgozat tárgya a talpasguzsaly és a vele kapcsolatos szokások. Szükségesnek tartottam tanulmányozását, mivel a választóvizes díszítés-technikájú talpas guzsalyt a környéken csak Síterben készítették, s ma is csak itt található még fenn nagyobb mennyiségben, a hozzá fűződő szokások pedig már itt is csak az idősebbek emlékezetében élnek. Több mint 40 darabot tanulmányoztam, melyből 25 db a saját gyűjteményemben található.

A Síterben készített guzsalyak mind egytalpasak, s használatuk módja után *ülőrokkának*, vagy ritkábban – a kerek rokkától való megkülönböztetésként – *gyalogrokkának* nevezik. Kós Károly a guzsalyokról a következőket írja:⁴ „Bár, mint tudvalevő a fonás – a növényi rostok vagy a gyapjúsálak összesodrása – fő eszköze az orsó, Európa egyetlen népénél sem hiányzik a guzsaly sem, a fejlettebb fonási mód e nélkülözhetetlen eszköze, amelyre a fonandó szöszöt vagy gyapjúcsumót kötik, hogy azután balkézrel innen húzogatva adagolják a jobb kézben pörgetett orsóhoz az összesodrandó anyagot.” A Kós által kidolgozott tipológia szerint a síteri guzsalyok az I. (rövid-) és a II. (hosszú) guzsalytípus bemutatását követően tárgyalt III. típusozhoz tartoznak, mint „középhosszú guzsalyok hosszú talppal, a ráüléssel való rögzítésre”, éspedig e típus első, „természetes növésű bot szárral” jelölt változatához. A kezdeti formák csoportjához tartoznak, a fa természetes növéseinek kihasználásán alapulnak, valamint a késhegygel való díszítés és választóvizes kezelés jellemzi őket.

4. rajz. Egy 1849-ben készített ülőrokka

I. AZ ÜLŐROKKA KÉSZÍTÉSE

A síteri ülőrokka, vagy gyalogrokka két részből áll: a rúdból és a talpból.

A *rúd* az erdeinkben, cserjéseinkben gyakori közönséges kecskerágó (*Evonymus europaeus*) cserje fájából készült. A kecskerágónak sűrűbb helyen szép egyenes ágai nőnek. A kétéves cserje egyenes ágaiból ősszel vagy télen kb. 160 cm hosszú botot vágtak le. A levágott rudat betették a kemencébe, s jó tűz mellett kb. két percig *megfűtötték*, hogy még forrón a szürkés kérégt kézzel könnyen lehánthassák és a rudat kézzel ki-

4 KÓS Károly: Erdélyi guzsalyok – Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest, 1979. 108–130. old. Vonatkozó rész: 110–111, 123–129. old.

egyenesthessék. Mikor hült egy kicsit, már lehetett is a szép fehér rudat *műbe fogni, munkát kezdeni rajta*, a jó éles és hegyes bicskával. A rudat szemre, *tájékozálag*, 5 részre osztották fel, ezeken a helyeken lesznek a gyűrűk. A rúdon található díszítések ugyanis a *gyűrűk* (egymás mellett 3-3), továbbá a gyűrűs részek közt kb. 20 cm-es részekben a csigavonalban szaladó 3-3 *pántlika*, valamint a pántlikák közötti feliratok és virágok, szintén spirálisan elhelyezve.

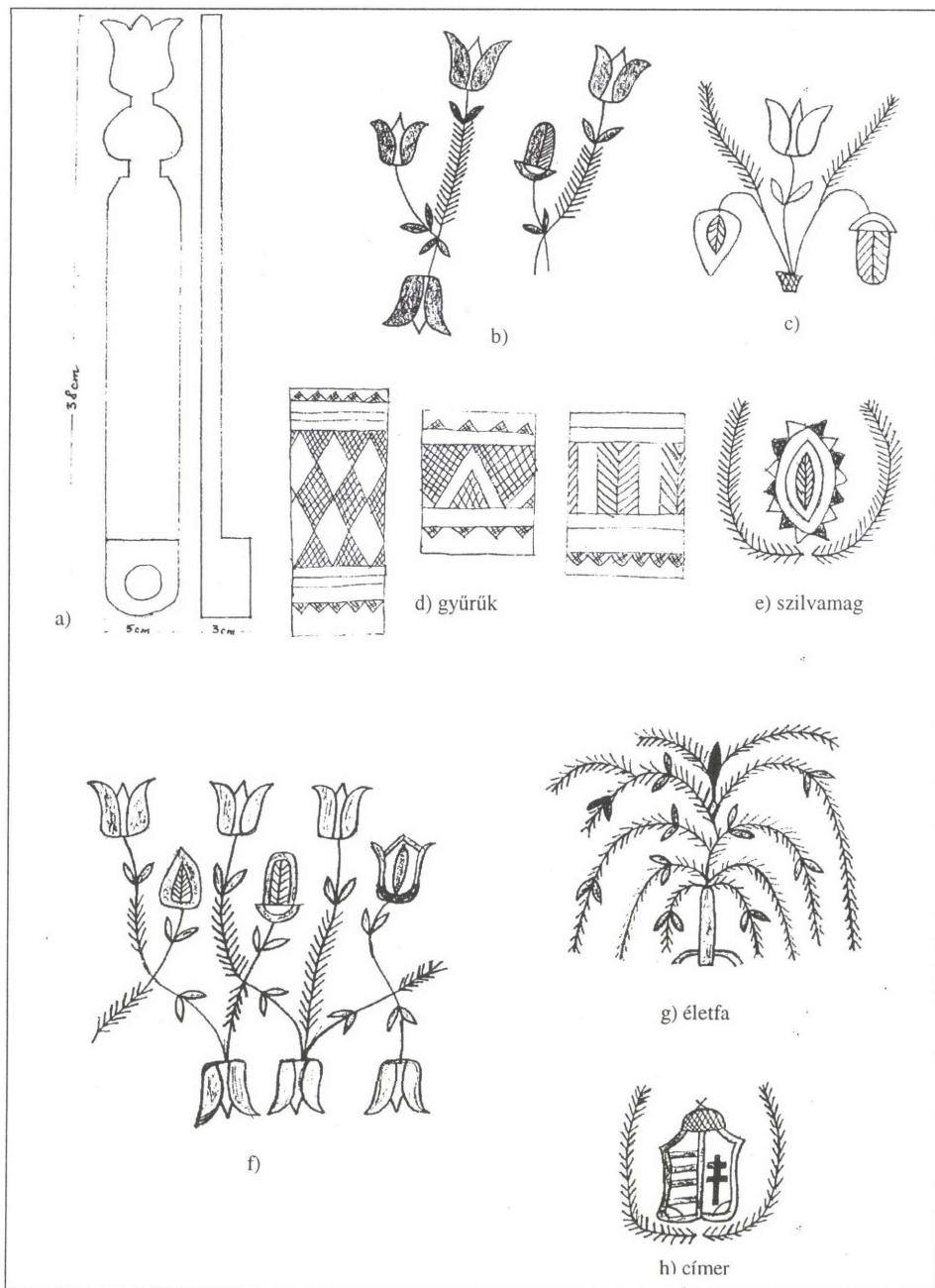
A díszítést alól kezdték, a talp ráhelyezésére meghagyott kb. 8 cm üres rész után. Bicskaheggyel, egymástól kb. 1 cm-re sorban bemetszették a szintén kb. 1 cm széles gyűrűk széleit. A gyűrűk maguk díszítetlenek maradnak, de a köztük levő részekben következett a bicskaheggyel történő bevésés, vagy metszés különböző egyszerű mintákkal. A leggyakoribbak a mértanias minták (párhuzamos-, fogazott-, vagy hullámvonalak, négyszögek, háromszögek, pontok és ezek számtalan kombinációja), és a bicskaheggyel kipattintott apró háromszögű ékek (babok), melyek láncszerűen sorakoznak egymás után és egymással szemben, s így két sor közt zezzug vonal jön létre. Ezután készül el a többi 3-3 gyűrű a kijelölt helyen. Következik az első két gyűrűcsoport közötti részen az első pántlika bemetszése csigavonalban, felfelé haladva. A bicska élét kicsit ferdén ráhelyezték a botra, majd erősen tolták felfelé, miközben a másik kézzel a botot lassan forgatták. A 3 párhuzamos csigavonal nem fordul el nagyon, hogy könnyebben lehessen közöttük elhelyezni a virágmintákat. A virágmintát először ceruzával megrajzolták, majd bicskaheggyel *kihúzták*.

Ezután következett a díszítő motívumok bekarcolt körvonalai közti részének színezése, a patikában vásárolt választóvízzel. Egy libatoll pihéit letépték annyira, hogy csak a hegyén hagytak egy kb. 1 cm szélesnyit. Egy pohárfenékre rácséppentették a választóvizet, majd ezzel a tollal bekenték a gyűrűket, a pántlikákat és végül a virágokat. Ezután meggyújtottak egy olajmécsset vagy petróleumlámpát s a rudat a láng fölé tartva, ez *besütötte* barnáspirosas színűre a választóvizet a rúdba.

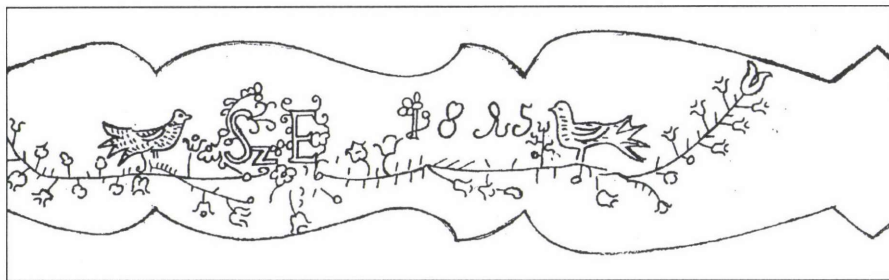
Következett a színezés második szakasza. Egy rongyot átittattak napraforgó olajjal, még rászórtak kindrucot (venyigefeketét), s ezzel végigdörzsölték a rudat. A fekete por a rovátkákba jutott, amely így szép feketén rajzolódott ki, a választóvízes rész pedig szép sötét színt nyert. Miután megszáradt, újra átdörzsölték az egész rudat tiszta olajjal.

Az ülőrokka *talpát* sárgás eper-, vagy vöröses szilva-, esetleg cseresznyefából készítették. A kb. 7 cm széles és 40 cm hosszú lapot egyik végén, ahová majd a rudat illesztik, 4 cm vastagságúra hagyták, míg a többi részét 1 cm vastagságúra vékonyították. A talp végső, díszes körvonalát ceruzával rajzolták ki, majd fűrésszel kinagyolták, bicskával simára takarították és végül üvegpapírral lecsiszolták. A talp körvonala mentén bicskaheggyel árkot véstek, s ebbe a keretbe helyezték el a virágdíszet.

A hasonló ülőrokkák az utolsó nemzedékeknél már megrendelésre készültek: a völegény a menyasszonynak, a legény a szeretőjének, vagy az anya a lányának készítettett ilyen díszes rokkát. A megrendelés alapján bicskaheggyel feliratot – dátumot és a megajándékozott nevét – rötták a rúdra az alsó hármas gyűrű fölé. Ezeket századunk első harmadában Karácson János, majd fia Karácson Lajos asztalosok, rajtuk kívül még Király Dániel, Kelemen János és Mikó Antal kerékgyártók készítették.

5. rajz. Egy 1870 és 1890 közötti rokka motívumai

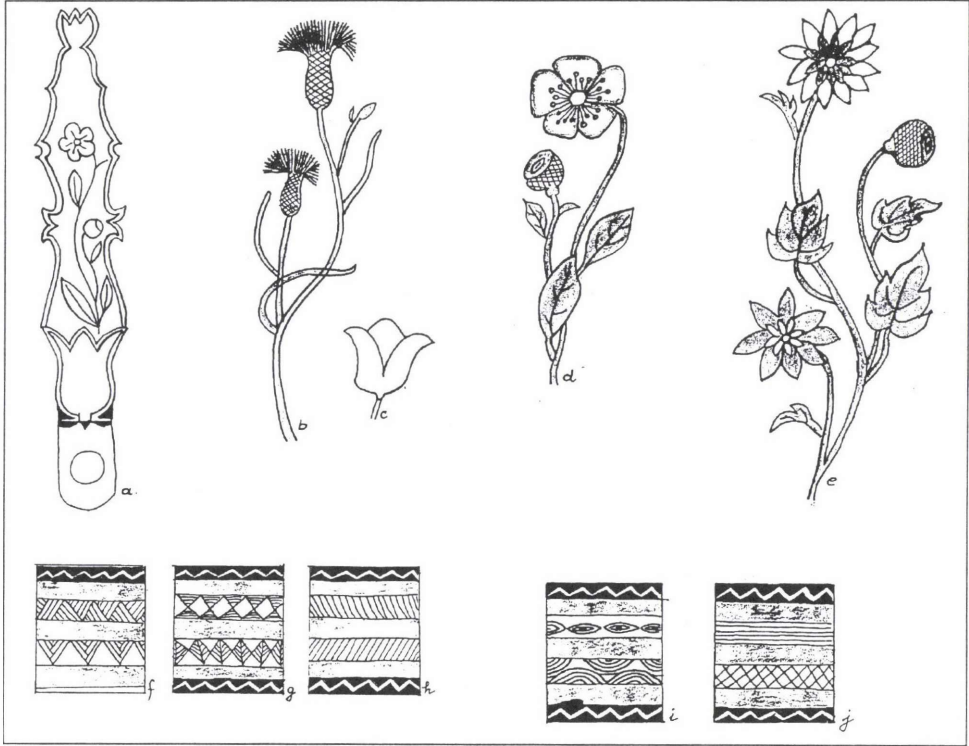
6. rajz

A talp formája és díszítése, valamint a rúd díszítése – bár a díszítőeszköz a bicska maradt – változott az idők folyamán. E változás az 1840 és 1940 közötti száz év folyamán világosan követhető, s négy periódus különböztethető meg:

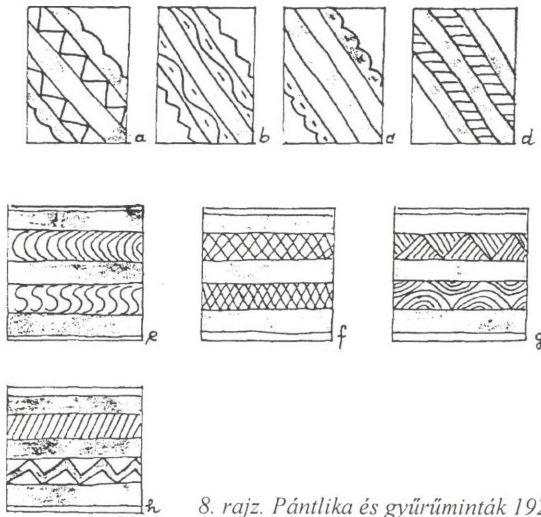
1. Az 1870-es évek előtt készült ülőrokkák kivitelezése egyszerűbb, de pontos. A bicskaheggyel kipiccentett háromszögek (babok) soraiból alakított minták csak mértani alakzatok, melyek a rúdon függőleges sorokat, néha csigavonalat, máskor pedig négy-szöget, csillagalakot, kört vagy rozetta formát képeznek. Egyedüli virágmotívum ekkor még csak a tulipán és nagyon ritkán a fenyőág. A rúd-díszítés egyes részeit mélyen bevágott gyűrűk választják el egymástól. Az egyik ilyen régi rokka talpán, két rozetta között, az 1849-es évszám olvasható. Úgy az évszám, mint a rozetták körvonalait az apró babok egybefüggő sorai képezik. A koncentrikus körökből álló rozetták feltehetően itt is a Nap jelképei. (4. rajz). A guzsalyrudak a bicskával faragott juhászbotokhoz hasonlítanak. Készítőikről tudjuk, hogy régen minden valamire való legény maga készítette a választottjának ajándékozzandó hasonló ülőrokkát.

2. 1870 és 1890 között megjelennek a karcolt növényi díszű választóvízes színezésű rokkák. A díszítés ekkor nagyon finom vonalú: rovátkolt fenyőágak, apró levelek, tulipánok és makkok fonódnak össze körkörösen, állandóan ismétlődve (5.b,c,f. rajz). A gyűrűk sűrűn következnek közöttük nagyon aprólékos mértanias díszítőelemek vannak rovátkolva. (5.d. rajz). A tulipán formában végződő talp még díszítetlen, síma (5.a.rajz). Az egyik rokka rúdján mintha életfa állna (5.g. rajz), a csúcán pedig a közismert szilvavamag motívum (5.e. rajz), melynek itt is szexuális jelentése lehetett. A későbbiek folyamán a szilvavamag, mint önálló motívum eltűnik, csak egyes virágok, főleg tulipánok alkotóelemeiként jelenik meg. Ugyanígy a makkok eredeti jelentéstartalma is elvész, csak egyszerű díszítőelemként szerepelnek.

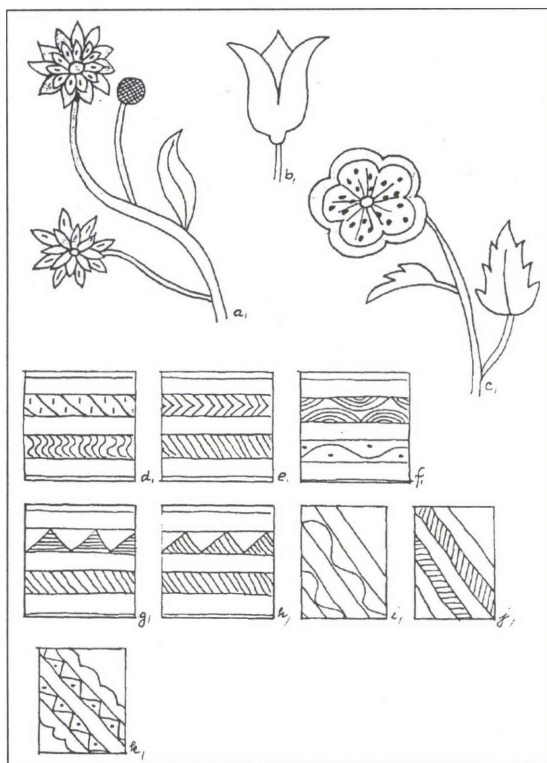
3. A pántlikás, állatmotívumos guzsalyok 1890 után jelennek meg. Ezek díszítési módjára jellemző a választékos, végtelenül aprólékos, cirkalmas, finomvonalú rovátkolás. A rúdon, a kenderkócot lekötő szalag dekoratív jelzéseiként, megjelennek a pántlikák, sűrűn, négyes sorokban, közöttük a nagyon gazdag, finom ívű virágdíszekkel. A négyes gyűrűk 4 részre (regiszterre) osztják fel a rudat, de az egyes gyűrűk között nincsen díszítés. A rúdon állatfigurákat is találunk, mint például egy 1893-ban készült darabon kutyát és madarat, egy 1895-ben készült talpon pedig gyöngyvirágos, tulipános ágakon egymással szemben galambok, a szerelmes párt jelképezve, közöttük a szerető nevének kezdőbetűi és az évszám (6. rajz).

7. rajz. Egy 1923-ból származó ülőrokka díszítése

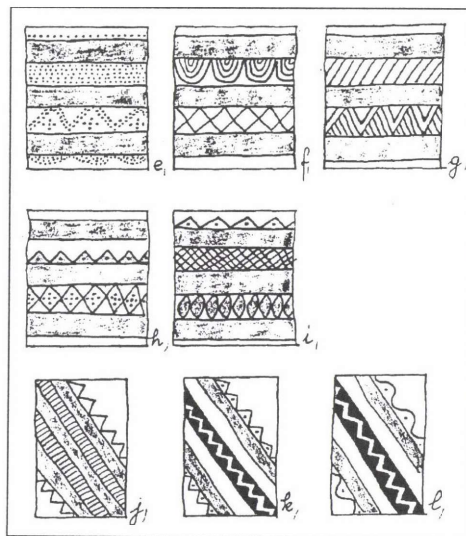
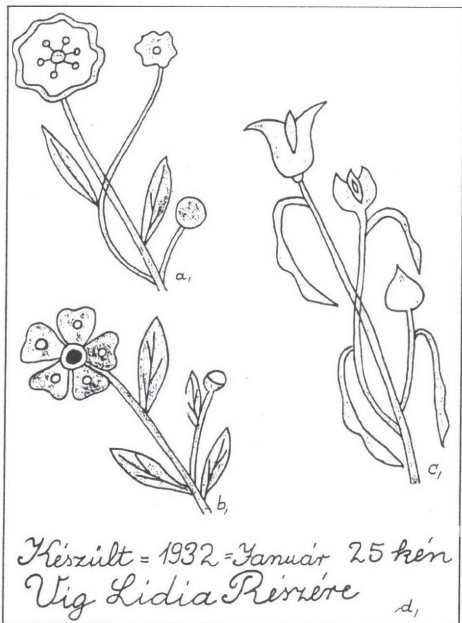
8. rajz. Pántlika és gyűrűminták 1927-ből

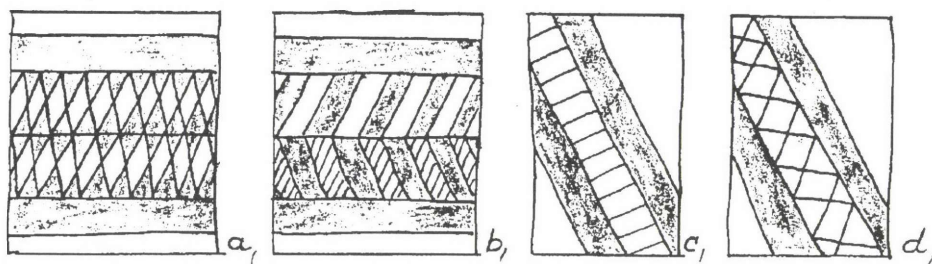
9. rajz. Egy 1928-as ülőrokka díszítése

4. Századunk elejétől kezdve a díszes talpas rokkát a már említett mesterek készítették, néha azonban előfordult, hogy egy-egy ügyes kezű legény maga is elkészítette kedvesének az ajándékkrokkát. A mesterek által készített rokkák díszítése követi a korábbi hagyományt. A rúd díszítése eleinte apró mintájú és kevésbé zsúfolt. Virágmotívumai a tulipán, margaréta, viola, makk. 1920 után a vonalvezetés egyszerűbb, nagyvonalú, világos, az említett virágok mellett pedig megtaláljuk a szegfűt és a nagyon stilizált formában megjelenő havasi gyopárt is. A hármás gyűrűk 5 részre osztják a rudat. Az egyes gyűrűk között változatos mértanias motívumok vannak. Az alsó gyűrűk fölött megjelenik az évszám és a megajándékozott neve.

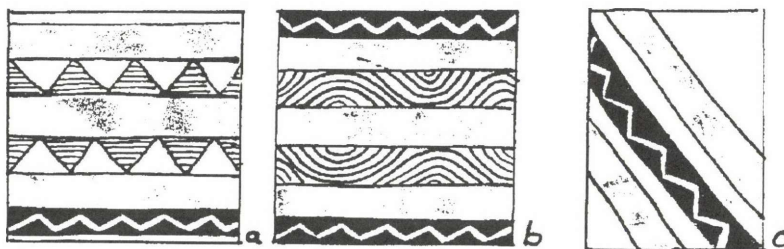
A talp kivágása egyre cifrább, egyre változatosabb, két végén elkeskenyedik, de közepén jól kiszélesedik, biztosítva annak funkcióját, a ráüléssel való rögzítést. Legtöbbször tulipánnal kezdődik, mely domborszerűen kiugrik, s a peremét követő vonal ezt még jobban kihangsúlyozza. A többi részét egyszerű vonalvezetéssel virágmotívumok díszítik: margaréta, viola, búzavirág, tulipán, mindenik egy-egy makkos ággal (7–14. rajz). A 14. rajz bemutatja egy ülőrokka összes díszítőmotívumait. A virágok szárai azért hatnak szokatlanul, mert a gömbölyű rúd palástjáról vannak kivetítve egy síkra.

10. rajz

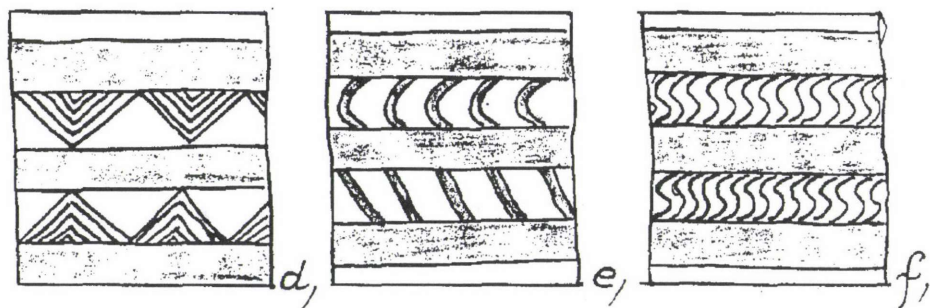

Egy 1930-ból származó rúd díszítése

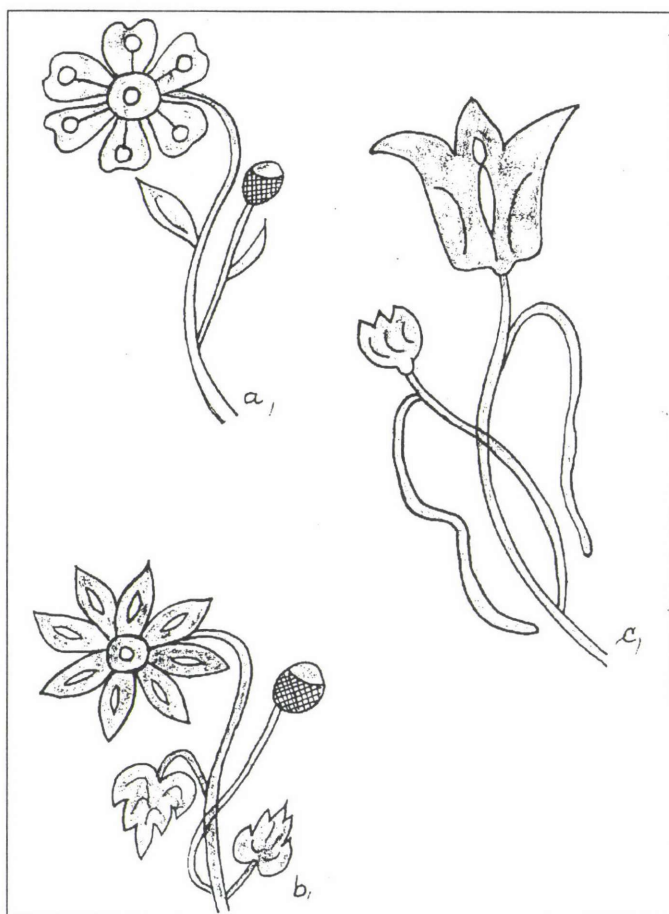

1922-es rúd mintái

11. rajz

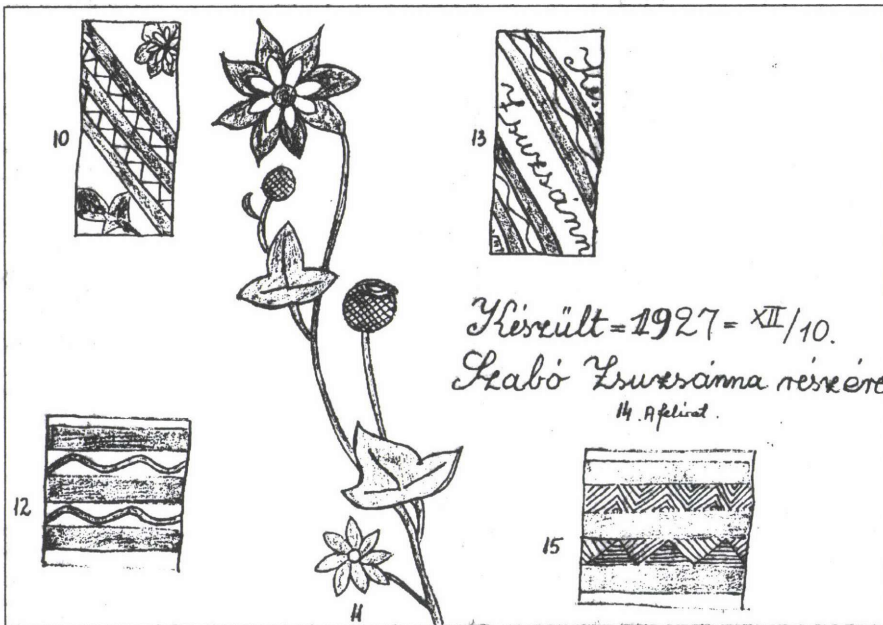
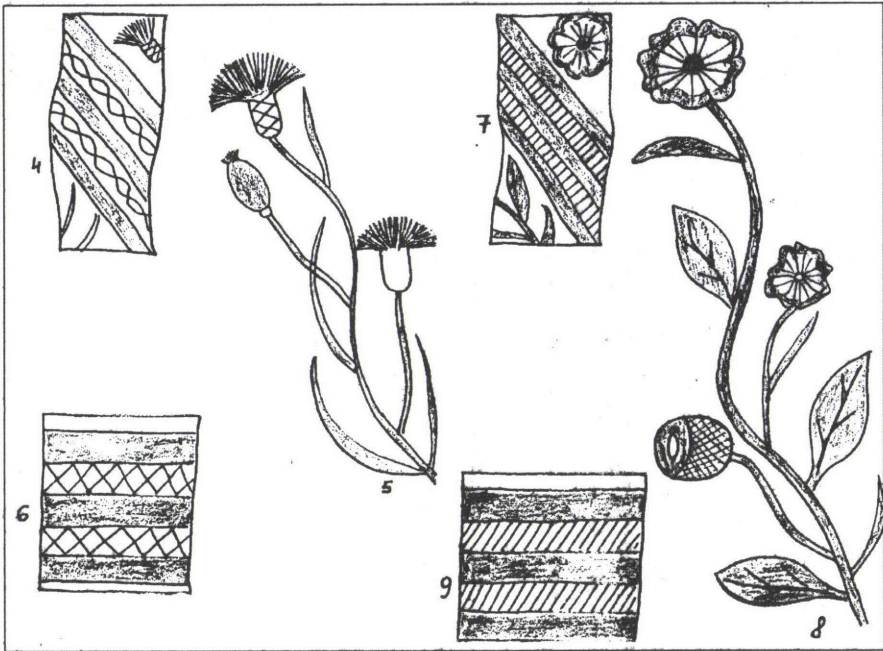

Díszítő motívumok 1942-ből

12. rajz

II. AZ ÜLŐROKKA AJÁNDÉKOZÁSA

A cifra ülőrokkát, vagy gyalogrokkát régen mindig a legény ajándékozta a szeretőjének, újévkor, a lány születésnapján, de leggyakrabban névnapján. A *fonókában* vagy a lányos háznál adta át. A lány cserében csókot és (régebben három, később egy) cakkos szélű, hímzett zsebkendőt adott. A zsebkendőre rózsaszínű és piros tulipánokat, rózsákat hímeztek. Ha a háznál történt az átadás, a csókot a szülők előtt kellett adni. A legény ilyenkor egy díszes *csörgőorsót* is vitt ajándékba.

Az a lány, akinek még nem volt udvarlója, a rokkát anyjától, nagyanyjától örökölte, vagy fiútestvérétől, szomszédjától kapta ajándékba névnapra, vagy születésnapra. Mint már fentebb említettem, a rúd alsó részén, az első hármás gyűrű fölött, bevésték az évszámot és a megajándékozott nevét, mint például: „készült = 1909 = Március 12”, vele párhuzamosan „Fazekas Eszter = részére”. Ennek a rúdján az is rajta van, hogy „emlékül készítette Karácson János”. De a többi ismert guzsalyon nem található meg a készítő neve, viszont egy 1912-ből származó rúdon „Fiatalságomnak emlékéül” olvasható. De talán e rúd díszítőelemei is, mint a már fentebb említett szilvamag, az életfa, a tölgymakk, a tulipán, de ez utóbbi kettőnek egymás mellett létezése és ágakkal való összefonódása is a szerelmi összetartozásnak és a párosodás szándékának jelképes kifejezése lehetett.⁵

Századunkban a rokkát már egyre gyakrabban mestereknél rendelték, s többnyire nem is a legény, hanem a lányos anyák, vagy maguk a lányok. Így vesztítette el fokozatosan szerelmi ajándék – szerelmi kapcsolat kifejező funkcióját.

Az ajándékba kapott ülőrokkát a lány díszítette fel. A rúd felső végén levő gyűrű alakú mélyedésnél egy másfél méter hosszú élénk színű (piros, rózsaszín, fehér, égszínkék) pántlikát kötöttek *bokorra*, amelynek hosszú lecsüngő végével kötözték a rúdhoz a kenderszöszet.

III. A GUZSALYOS LEÁNYFONÓ – A FONÓKA

A cifra ülőrokkához való szösznek a megtermett kenderből való elkészítése női munka lévén – már ezekben is részt vettek a lányok, s volt művelet, ami éppen rájuk tartozott. Így például az egymást követő kendermunkák közül – nyűvés, kévébe kötés, töve és hegye levágása, áztatás, kimosás, szárítás, hazaszállítás, otthoni szárítása, törés, dörzsölés, kiverés (porolás), gerebelés – kifejezetten a lányokra tartozó munka a dörzsölés.

A csak megtört kender még nagyon éles és durva volt, ezért a gerebelés előtt még meg kellett dörzsölni. A *dörzsölés* októberben kezdődött. A kalákás dörzsölés csak lányos házaknál történt. Minden este más-más háznál – a lány meghívására – összegyűltek a szomszédságból a lányok. A fölsepert udvaron két kecskelábra állított lajtorjába

5 K. CSILLÉRY Klára: A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. Ethnographia, 1976, 103–132. Vonatkozó rész: 119–120. old.

kapaszkodva dörzsölték előre-hátra mozgatott és váltott mezítlábbal, kb. 10 percnyit, míg a kender megpuhult. Az ide gyűlő legények zenészt hoztak magukkal – többnyire az egyik legény citerázott –, körbeállták a lányokat, összefogóztak, s együtt énekeltek a dal ütemére dolgozó lányokkal. A dörzsölés eltartott kora délutántól késő estig, a kender mennyiségétől függően. A munka végeztével a lányok bementek a házba, körbe ültek a fal mentén. Eközben a házi lány tésztával, borral kínálta a kint maradt fiúkat, akik egyenként bementek és táncba hívták a lányokat, ki az udvarra, ahol a zenész volt. A tánc eltartott éjfélig, majd párosával, karonfogva, hazamentek.

Az így megdörzsölt kendert másnap kiverve a portól és meggerebelve csomóba kötötték és felrakták a padlásra. Később e csomókat megtépdelve (húzgálás által), a megfelelő mennyiségű *tépési* felkötötték a guzsalyra, beletűzték az orsót és úgy mentek a lányok a fonókába.

A fonóka novemberben, az őszi betakarítás befejeztével kezdődött. Nem volt egy meghatározott kezdő napja. Ha hosszú, meleg őszt volt, novemberben még kiültek a lányok a kapu elé paszulyfejtésre, napraforgóverésre, s itt gyűltek köréjük a legények, együtt vicceltek, énekeltek. Tehát a fonóka a hideg beköszöntésével kezdődött, amikor már kint nem lehetett dolgozni, s február végén, március elején fejeződött be, amikor megkezdődtek a tavaszi munkálatok. Az idő alatt minden nap volt fonóka, kivéve szombaton, vasárnap és ünnepnapokon, ugyanis szombat a takarítás és tisztálkodás napja volt, vasárnap pedig táncoló volt, mit sorban házról házra tartottak.

Külön fonókája volt a Nagy utcának, közösen a Tabával és a Felszeg egy részével, a Rikkancsnak, közösen a Közutcával, a Felszeg másik részével és a Kancsával, külön a Kisutcának, s miután benépesült, a Páskomnak. Egy utcán belül *sorba mentek*, minden este más-más lányos házra került a sor. Mivel egy utcában kevés lány volt, ezért fogtak össze a fentebb említett utcák, hogy legalább 8–10 lány legyen együtt, mert másképp hamar került volna ismét sor ugyanarra a házra. Előző este a soron következő lány bejelentette, ha esetleg valami közbe jön (például kenyérsütés, vagy disznóvágás lesz náluk), s szülei nem fogadhatják a fonókát. Ilyen esetben megegyeztek, hogy most kinél tartják. A legények elsősorban a saját utcájukban tartott fonóba mentek, de gyakran meglátogatták a többit is. Akinek szeretője volt, az csak oda járt, ahol a lány volt.

A lányok 14–15 éves kortól járhattak a fonókába. Szépen felöltözve mentek: élénk színű ruhában, aki tehetett minden este másban, fehér kikeményített kötővel, díszes fejkendővel, bokszcizmában. A legények is tiszta ruhát vettek magukra, huszárkötésű, sarkantyús csizmát húztak fel, mely táncolás közben pengett.

A fonóka este 7 óra körül kezdődött. A legények 8 óra után mentek oda, s kb. éjfélig tartott. A lányok fonás közben állandóan énekeltek. Amíg a legényeket várták, kb. egy óra hosszat, legényváró dalokat énekeltek, mint például:

*„Sudármagas, hej de magas a nyárfa teteje,
Halványsárga, halványsárga annak a levele.
Én is olyan, én is olyan halványsárga vagyok,
Volt szeretőm, egy piros-barna legény, de már elhagytott.”*

*„Sárga kukorica szár
Másodjára kapálatlan maradtál...”*

*„Kilencet ütött az óra
Gyertek lányok a fonóba!
Miért menjünk a fonóba?
Kendert fonní az orsóra.
Legények is jöhetnek,
Ők legalább az orsókra ügyelnek.”*

*„Este van már, késő este
Kilencet ütött az óra
Az én kedves kis angyalom
Még nem jött el a fonóba.
Vagy haragszik, vagy beteg,
Vagy talán nem is szeret,
Így hát kedves kis angyalom
Tiltva vagyok én tetőled.”*

Jó hangosan, messze hangzón énekelve ilyenekkel csalogatták oda a legényeket.

Általában 8 óráig összegyűltek a fonóba a legények is. Megtörtént, hogyha vagy egy legény egyik fonókából a másikba hírül vitte az ott látottakat, elsorolta az ott levők neveit. Ha aztán később megjelent valamelyik a felsorolt legények közül, kopogtatására gúnyos énekkel válaszoltak a lányok:

*„Esik a fergeteg, ázik a köpenyeg,
Eresszél be csárdás kis angyalom,
Mert megvesz a hideg.
Nem eresztelek be 9 óra után,
Eredj oda, ahol eddig voltál,
Hűtlen kutya, betyár.”*

Az est folyamán a legények együtt énekeltek a lányokkal alkalmi nótákat, csárdásokat vagy hallgatókat, mint például:

*„A fonóban szól a nóta
Édesanyám de rég óta hallgatom,
Eszembe jut árvaságom,
Elfelejtett boldogságom siratom.*

*Daloljatok csak még egyet
Bánatosat, keserveset, utolsót,
Édesanyám ne sirasson,
A fiának csináltasson koporsót.”*

„Kiállok a kiskapumba,
Arra járnak a lányok a fonóba.
El-el nézem mindegyiket,
Mégsem látom az enyémet.
Nem biz én Istenem, hogy is látnám,
Hisz elhagyott hűtlen, árván engemet.”

„Este van, este van, elmúlt 9 óra,
Gyere babám kísérv el a fonóba.
Nem kísérek, régen elmúlt 9 óra,
Nem szabad a legénynek járnai a fonóba.

Este van, este van, de nem minden lánynak,
Csakis annak, kihez minden este járnak.
Énhozzám is járnak, de nem minden este,
Szerdán és szombaton meg vasárnap este.”

„Virágos kenderem elázott a tóban,
Rég megmondtam rózsám, ne menj a fonóba.
Elejted orsódat, nem lesz ki feladja,
Bánatos szívedet ki megvigasztalja.”

„Este, este, sej este akar lenni,
Ez a kislány haza akar menni.
Haza akar menni, de nincs kísérvője,
Mert elhagyta az a csalfa szeretője.”

„Fonókában voltam az este,
Édesanyám azt is kileste.
Mindig csak azt hányja-veti szememre,
Hogy kivel beszélgettem az este.

Nem beszélgettem én senkivel,
Csak keresztanyám testvéröccsével.
Azzal sem beszélgettem sokáig,
Csak éjjél után három óráig.”

A fonókában a lányok körben ültek székeken, lócákon. A szoba közepére kisszékeket raktak, s erre ültek a legények, ki-ki szembe azzal a lánnyal, aki a szeretője volt. A legények lesték, hogy mikor ejtik le a lányok az orsót, amit felkaptak, s csak csókkal lehetett kiváltani. Ha az orsó nem akart leesni, a legény észrevétlenül egy kb. fél méteres cérnát csapott hozzá, hogy az pörgetés közben az orsóra tekeredjen, amelyet így a lány

kiejtett a kezéből. De volt aki két orsót is vitt, hogy legyen tartalékon arra az esetre, ha nem tetszik a legény, s nem akarja kiváltani csókkal. De ilyenkor a fiú bosszúból feltolta a szösz a rúd tetejére, hogy ne tudjon fonni, vagy másként csúfolta meg: lehúzta az egész megfont fonalat az orsóról, s úgy adta vissza, vagy kiment az orsóval és az udvaron meg a kerten át a fonalat felmotollálta a bokrokra, vagy pedig az utcára ment, s az orsóról a fonalat egyik utcaajtótól a másikig motollálta fel, „végighúzta az egész utcán”, „csinált belőle telefont”.

A fonókás háznál nem kínálták borral a legényeket. De a fonóba menet egyik fiú ment a másikhoz, lementek a pincébe, s jól meghúzták a bort, majd ketten mentek a harmadikhoz, s megint le a pincébe, és így tovább. Miután így összegyűltek, azután mentek a fonóba, mert bort nem vihettek magukkal, bár ha a háznál volt fiútestvér is, akkor az titokban ellátta a legényeket borral. De részegen nem illett lenni a fonókában. Ha a legény „észrevette magát”, hogy a kelletténél többet ivott, még titokban haza ment, mert ha mégis maradt, kikacagták, kicsúfolták, „kimacskázták”, addig amíg csak elment magától.

Fonás közben különböző játékok voltak divatban. A legkedveltebb játék a kútba esés volt: a lányok sorban kérdezték „kútba estem, ki húz ki?”, s a jelentkező legény csókot kapott tőle (annyit, ahány „méter mély” volt a kút). Szokás volt a fonóban „maskurát öltöztetni”. Vagy azért, hogy elküldjék a másik fonókába kémkedni (utána volt miről pletykálni), vagy mert meghallották, hogy valahol disznótor van. Felöltöztek menyasszonynak, vőlegénynek, a fiú lánynak, a lány fiúnak, szakácsnak, juhásznak, cigánynak, púposnak. Bekenték magukat csirizzel, tollat ragasztottak rá, vagy csiriz helyett zsírral és korommal készítettek maszkot, így a felismerhetetlenségig elváltoztatták külsejüket. Vittek magukkal egy tarisznyát vagy egy kosarat, egy üveget és egy fakanalat, amellyel nagyot sóztak arra, aki túl közel jött hozzájuk, vagy aki megpróbálta leveleztetni őket. Volt 2-3 kísérőjük a védelmükre, s így mentek a disznótoros házhoz. Hogy a maskarákat ne ismerjék fel hangjukról sem, egy levelet adtak át a házigazdának mókás mondókákkal, mint például:

*„Jó estét kívánok a házigazdának,
Megéreztek messziről szagát a hurkának.
Hosszú útról jöttünk, nagyon elfáradtunk,
Egy kis szállást kérem, ide mi bejöttünk.
Nosza háziasszony, fuss a kamarába,
Egy kis kóstolót tégy a szatyorunkba,
Töltsd az üvegünket piros borral tele,
Ez lesz az utunknak a jele.”*

*„Messze földről jöttünk,
Nagyon megéhezünk.
Azt hallottunk, disznót öltek,
Jó májashurkát sütöttek.
Mink fogtuk a fülét farkát,
Adjanak egy tepsi hurkát.”*

*„Ég a kunyhó, recseg a nád,
Szorítsd meg a házigazdát.
Míg a gazdát szorítgatod,
A hurrkát, kolbászt ellophatod.”*

Ezeket a leveleket rögtönzött csúfnevekkel írták alá: Nyuszpolya Ferkó, Böndő Sári, Nyakigláb Péter. Miközben a házigazda elolvasta a levelet, a maskurák topogtak, dűnnyögtek, hümmögtek hozzá, s közben a háziasszony körül sündörögtek, hogy minél hamarabb szolgálja ki őket. De a házigazda igyekezett megvárakoztatni az alaposan felöltöztetett maskurákat, s a meleg kemence mellé terelte őket, míg a rájuk kent festék olvadni nem kezdett az arcukról. Majd kaptak a szatyorba hurrkát, hájas tésztát, az üvegebe bort. Ezután a gazda úgy tett, mintha mérges lenne és seprűvel zavarta ki a maskurákat, akik az ajtóból még visszakiáltották: „Egészséges koporsót a halottnak”. Egy este, ha úgy adódott, 2-3 helyre is elmentek, s mire visszatértek a fonókába tele lett a kosár. A hurrkát a fonókában megsütötték, majd a tésztával és borral együtt közösen elfogyasztották.

A legények, hogy ne unatkozzanak a fonókában, kártyáztak, *bíróztak*, *szövést* játszottak. Bírózáskor egyiküknek rá kellett dőlnie egy székre vagy ágyra, s a többiek sorban a fenekére ütöttek (ki mekkorát bírt), s addig folytatták így, amíg csak kitalálta, hogy ki volt, akkor aztán annak kellett beállnia. A szövés-játék a következőképpen történt: az egyik legény székhez támasztott seprű nyelén áttette előbb a jobb, majd a bal lábát, s újra a jobbot. Közben egy másik fiú a széken várta ezt a lábváltogatást, miután egyszerre dobbantottak hármat. Ez így ismétlődött, s úgy hallatszott, mint mikor az asszonyok vásznat szönek.

A legények sokszor megviccelték, vagy megcsúfolták a házigazdát, főleg ha az zsu-gori volt, vagy rosszindulatú. Például, ha az udvaron szekeret találtak, szétszedték, bevitték a kamrába, s ott újra összerakták, hogy a gazda ne tudja kivinni. Sőt még olyasmire is emlékeznek az idősebbek, hogy volt akinél a háztetőn rakták össze a szekerét. Azután pedig levették az utcaajtót és a másik szomszéd, vagy távolabbi gazda utcaajtójával cserélték ki. Az öreg házaknál, ahol szabadkémény volt, az ott felakasztott kolbászból leakasztottak egy pár szálát és megették. Volt, hogy lementek a pincébe és kieresztették a gazda borát, vagy egy részét megitták. Sokat emlékeznek még egy olyan esetre, hogy az egyik háznál, ahol a gazda nagyon fősvény volt, egy hektó bor állt a sarokban (abban a szobában, ahol a fonóka volt). A fiúk bírózást játszottak, rá kellett feködniük a hordóra, miközben a magukkal vitt nádszállal kiszívták a gazda borát. Mivel a játékban legalább 15 legény vett részt, s a játék elég sokáig tartott, a bor alaposan megcsappant, amelyet a gazda csak harmadnap vett észre. Ahol a „gyengébb” (mamlasz, akivel ki lehetett tolni) házigazdának – esetleg szomszédjának – kecskéje volt, megfogták a farkát, tekergették, s amikor a legjobban mekegett belökték a fonókába a lányok közé, a tettesek pedig elszaladtak. Máskor dióhéjba szurkot öntöttek, s ráhúzták a macska lábára. Mivel sütötte a talpát, kínjában összeborogatózott mindent, még az ablaknak is nekiugrott.

Úgy 10 óráig megfontak egy orsó fonalat, s akkor bekiáltották, hogy „ízetlen a fonás” – volt, aki egy csipet sót is szórt a szöszre. Majd a rokkát az „ágy hátuljába vágják, hogy csak úgy füstölt”, mert „muszáj volt táncolni”, mivel a fiúk elöverték a citerát. Más szóval, ha megunták a fonást, táncolni kezdtek. A fiúk között többen tudtak citerázni, s arra táncoltak éjjelig. Éjjél körül a lányokat hazakísérték az utcaajtóig. A lányok sohasem mentek egyedül haza. Ezután a fiuk még *pincézni* mentek, s elborozgattak egy ideig.

Az *asszonybandának* is volt fonókája, mert odahaza, magukban elaludtak volna a rokka mellett. Az asszonyok általában kerekas rokkával fontak. Ők is különböző játékokkal szórakoztak, igyekeztek megviccelni másokat, amin jól mulattak. Így például egyes ott nem levők névnapjára csutkababát vagy rongybabát készítettek a fonókában, majd a kapujára szegezték. Más alkalommal pedig egy férfit maskurának öltöztettek, s elküldték ijesztgetni a rosszindulatú öregeket, vagy akire haragudtak.

1954-ben Síteren megalakult a termelőszövetkezet. A szövetkezeti gazdaságban megszűnt a kender termesztése, s a szövetkezeti taggá vált falusi ember már a háztájiban sem termesztett kendert. Megkezdődött a fiatalság fokozatos elvándorlása az iparba. Így fokozatosan megszűnik a kendert feldolgozó házi-ipar, s vele együtt a fonóka is. Már nem készítenek guzsalyat, s más kenderfeldolgozó eszközt, a fonókabeli szokások is csak az idősebbek emlékezetében élnek tovább.⁶

Az adatgyűjtésben a legnagyobb segítséget a helybeli tanulók nyújtották.⁷ Az adatokat 1980–81-ben gyűjtöttem, az adatok feldolgozása 1982-ben történt.

1990 és 1992 között adatokat gyűjtöttem a Hegyköz falvaiban. Azt tapasztaltam, hogy a fonókabeli szokások, játékok, mondókák, sőt még a visszaemlékezések is tökéletesen megegyeztek a síterivel, akár Hegyközcsatárban, Szalárdon, Hegyközszentimrén, Szentjombon, vagy Micskén hallottam őket. Ez is mutatja, hogy a Hegyköz falvai néprajzilag szoros kapcsolatban állnak egymással, egy egységet alkotnak, az ún. Hegyköz néprajzi tájegységet.

6 Adatközlők: (A név után zárójelben az 1981-ben fölvert életkor): Karácson Lajos (70), Kócs Ágnes (68), Székely Eszter (73), Srád Gyula (64), Brád Vilma (58), Fazekas Mária (53), Fazekas István (68), Tekes Bözsi néni (72), Papp Etelka (79), Székely Lajos (54), Piski Róza (50), Kócs Piroska (77), Páll Lajos (42), Páll Irén (39), Pontos Mária (75), Karácsony Olga (49), Sebestyén Erzsébet (64), Karácsony Erzsébet (50), Erdőháti Mária (55), Óvári János (50), Ozomok Gyula (73), Formittág Ágnes (76), Szabó Eszter (69), Szabó Ágnes (73), Berta Eszter (68), Szabó Etelka (42).

7 Az adatgyűjtésben segítettek a következő diákok (zárójelben az osztály jelzése 1981-ben): Fazekas Mária (VIII.), Polacsek Anna (VIII.), Kállai Éva (VII.), Szabó Erzsébet (VII.), Szabó András (VI.), Vitályos Barna (VI.), Páll Irén (VIII.), Szabó Sándor (VIII.), Kócs Katalin (VIII.), Óvári János (VIII.), Simkó Ilona (VIII.), Karácsony Olga (VI.), Páll Éva (VI.), Piski Judit (VI.), Somogyi Hajnalka (VI.), Óvári Ibolya (V.), Formittág Anna (V.), Székely Zoltán (V.), Lakatos Angéla (VII.), Polacsek Ilona (VII.), Pontos Adél (VIII.), Kállai Gyula (VIII.), Kiss István (VIII.).

DER SITZROCKEN ODER FUßROCKEN
UND DIE MIT IHM VERBUNDENEN BRÄUCHE IN SÍTER (BIHAR)

Síter (Şişterea), ein kleines Dorf im Gebiet Hegyköz, 23 km von Nagyvárad entfernt, in nördlicher Richtung, liegt 8 km vom gegenwärtigen Zentrum des Gebietes, von Hegyközcsatár entfernt. Es ist eine Siedlung der Arpadenzeit. Seine erste schriftliche Erwähnung unter dem Namen villa Suhtur, Sektur stammt aus den Jahren 1291-94. Eines der Charakteristika des Dorfes ist seine geographische und ethnische Isolierung. Damit ist seine traditionsbewahrende Rolle zu erklären. Auf den Dachböden der Häuser sind zahlreiche alte Werkzeuge erhalten geblieben, unter denen die Sitzrocken, Spindeln und Stampfer eine schmuckvollere Ausführung erhielten. Gegenstand dieser Arbeit sind der Fuß- oder Sitzrocken und die mit ihm verbundenen Bräuche.

Die in Síter hergestellten Rocken sind alle einfüßig und werden nach ihrer Gebrauchsweise Sitz- oder Fußrocken genannt. Sie bestehen aus zwei Teilen: aus dem Stab und dem Fuß. Der Stab ist ein ca. 160 cm langer Stock, der aus einem Ast des gemeinen Spindelstrauchs geschnitten wird. Er wird im Kamin erhitzt, entrindet und in fünf Teile unterteilt, wo die Ringe hinkommen. Die Verzierungen des Stabes sind die Ringe, je drei nebeneinander, dazwischen geometrische Muster, weiters zwischen den Ringteilen, in ca. 20 cm langen Teilen je drei in Spirallinie verlaufende Bänder. Zwischen den Bändern befinden sich Aufschriften: Datum und Name des Beschenkten sowie Blumen wie Tulpe, Margerite, Veilchen, Edelweiß, Nelke sowie Mohn und Zwetschkern, die im vergangenen Jahrhundert eine sexuelle Bedeutung hatten, später aber diesen symbolischen Ausdruck der Zusammengehörigkeit und der Paarung verloren haben. Diese verzierenden Motive wurden mit der Schneide und der Spitze eines scharfen Klappmessers in den Stock geritzt. Die Teile innerhalb der Umriss wurden dann mit Scheidewasser eingestrichen und über der Flamme eingebrannt. Dann wurde er mit einem mit „kindruc„ (Rebschwarz) bestreuten sonnenblumenöligem Tuch eingerieben. Das schwarze Pulver gelangte in die Einkerbungen, die sich so schwarz abzeichneten, die mit Scheidewasser eingestrichenen Teile aber gewannen eine schöne dunkle Farbe.

Der 7 cm breite und 40 cm lange Fuß wurde aus Maulbeer-, Zwetschken- oder Kirschholz gefertigt. Auch in den Fuß wurden Datum und Blumenverzierungen geschnitzt. Der Rand wurde dekorativ geschnitten und schloss oft mit Tulpen.

Bei der Verzierung des Fußes und des Stabes kann man zwischen 1840 und 1940 vier Perioden unterscheiden: vor 1870 bestand sie aus mit dem Klappmesser eingekerbten Mustern – geometrische Formen, Rosetten, seltener Tulpen und Fichten-

zweige. Auf einem Fuß ist zwischen zwei Rosetten die Jahreszahl 1849 zu lesen. Zwischen 1870 und 1890 erscheinen Rocken mit eingeritzten Pflanzenmustern und Färbung durch Scheidewasser. Charakteristisch dafür sind Fichtenzweige mit ganz feinen Linien, winzige Blätter, Tulpen und Eicheln, kleingliedrige geometrische Verzierungen. Nach 1890 erscheinen Rocken mit Bändern, Tiermotiven und unendlich kleingliedrigen und weitschweifigen Verzierungen. Nach 1920 ist die Linienführung einfacher, großzügig und weniger gedrängt. Es erscheinen die Jahreszahl und der Name des Beschenkten. Der Fuß wird dekorativer und gezielter.

Den Sitzrocken schenkte früher der junge Mann seiner Geliebten zu Neujahr, zum Geburtstag oder Namenstag in der Spinnstube oder im Mädchenhaus. Dafür gab ihm das Mädchen einen Kuss und ein gesticktes Taschentuch mit zackigen Rändern. Wer keinen Verehrer hatte, erbt den Rocken von der Mutter oder Großmutter oder bekam ihn vom Bruder oder Nachbarn geschenkt. In unserem Jahrhundert wurden die Rocken immer häufiger bei Meistern bestellt, meistens von Müttern mit Töchtern oder von den Töchtern selbst. Sie banden Bänder in lebhaften Farben an den Rocken, mit deren hinunterhängenden Enden das Hanfwerk an den Stab gebunden wurde, und so gingen sie in die Spinnstube. Die Spinnstube begann bei Einbruch der Kälte und endete Anfang März, wenn die Frühlingsarbeiten begannen. Zwei bis drei Straßen hatten eine Spinnstube. Innerhalb einer Straße ging es reihum, jeden Abend war ein anderes Mädchenhaus an der Reihe. Die Mädchen durften ab 14 – 15 Jahren in die Spinnstube. Abends zwischen 7 und 8 warteten sie auf die jungen Männer, währenddessen sangen sie Lieder der Erwartung, dann sangen sie zusammen mit ihnen Gelegenheitslieder und Csárdás. Die Mädchen saßen in einem Kreis auf Stühlen und Bänken. In die Mitte des Zimmers wurden kleine Stühle gestellt, da setzten sich die Burschen, jeder seiner Geliebten gegenüber. Die Burschen lagen auf der Lauer, wann die Mädchen die Spindel fallen lassen, die schnappten sie sich und die konnte nur durch einen Kuss ausgelöst werden. Während des Spinnens waren verschiedene Spiele in Mode. Das beliebteste war der Fall in den Brunnen: Man musste so viele Küsse geben, „wie viele Meter tief,“ der Brunnen war. Es war auch üblich jemanden in Maskentracht zu kleiden, um ihn in eine andere Spinnstube zum Spionieren zu schicken oder wenn sie erfahren hatten, dass irgendwo ein Schwein geschlachtet wurde. Die jungen Männer spielten noch Karten, Richter oder Weben, oft spielten sie dem Gastgeber einen Streich. Bis zehn Uhr spannen sie eine Spindel Garn, dann stellten sie die Rocken beiseite, die jungen Männer holten die Zither und sie tanzten bis Mitternacht.

Auch die Frauen hatten ihre Spinnstube, denn sie wären daheim alleine während des Spinnens eingeschlafen. Die Frauen spannen auf dem Spinnrad.

